

Smålom. Foto: Tero Niemi.

SMÅLOMMEN I VÄSTMANLAND

Mats Andersson

Om någon fågel i Västmanland kan göra anspråk på benämningen typisk bergslagsfågel, ligger smålommen bra till. Smålommens förekomst i landskapet under häckningstid är nämligen helt och hållet förbehållet Bergslagen. Således norr om den biologiska norrlandsgränsen som skär genom Västmanland i nordostlig riktning, från trakten av Nora och Lindesberg upp mot Fagersta och Norberg. Denna är även gräns för smålommens utbredning i Sverige.

I detta område i Västmanland finns, med vissa koncentrationer, en stark och livskraftig stam av smålom. Vi har ett ansvar för arten då utbredningsområdet i Europa till största delen är i Skandinavien och Ahlén (1977) hänför arten till de hänsynskrävande.

Smålommen har i Sverige en tydlig västlig och nordlig utbredning, med tätare bestånd i de norra delarna av landet. Arten anses tidigare ha varit betydligt talrikare i södra Sverige (SOF 1978). Någon tillförlitlig uppskattning av nuvarande smålomsbestånd finns inte, men beräkningar har resulterat i så skilda siffror som 400-700 par (Eriksson m fl 1988) och 5000 par (Ulfstrand & Högsttdt 1976).

Jag ska i denna artikel försöka redovisa smålommens nuvarande utbredning, numerär och biologi i Västmanland. Dessutom vill jag visa på den intressanta kopplingen smålommen tycks ha till fiskesjöar med siklöjeförekomst.

Någon landskapstäckande inventering av smålom har inte gjorts i Västmanland. Arbetet med Svensk fågelatlas har dock gett värdefull information om utbredningen (se Malmstigen 1987). I Lindesbergs kommun har smålommen inventerats årligen sedan 1980 och de resultaten ingår även i denna sammanställning (Andersson 1987). Ytterligare uppgifter har hämtats ur Lrk:s arkiv och från personer med kunskaper om smålommen i sina respektive kommuner.

Troligen finns fler häckningslokaler att finna i landskapet, främst i Ljusnarsbergs kommun och kanske även i Skinnskattebergs, Noras och Hällefors kommuner. Min uppskattning blir att det årligen häckar mellan 60 och 90 par smålom i Västmanland och att den nu mest rimliga siffran är 70 par, tabell 1.

Tabell 1. Uppskattning av antalet årligen häckande smålomspår i Västmanland, baserat på årligen kända antalet häckningslokaler = minsta antal.

kommun	minsta antal häckande par	mesta antal häckande par	rimligt antal häckande par
Hällefors	30	40	30
Lindesberg	12	15	12
Ljusnarsberg	5	15	10
Nora	8	12	10
Fagersta	3	3	3
Norberg	3	3	3
Skinnskatteberg	1	3	2
Summa	62	91	70

Normalt återfinns häckande par i samma tjärn år från år. Vissa år uteblir dock häckning beroende på t ex störning. Det finns också områden med näraliggande lämpliga tjärnar, där smålomspår alternerar mellan olika boplatser. Att lomarna skiftar mellan olika tjärnar kan ha sin orsak i misslyckad förstakull.

Dessa faktorer har medtagits då jag uppskattat den totala årliga smålomspopulationen i landskapet. Man får även komma ihåg att smålommen är svårinventerad. Endast enstaka besök vid en tom lokal räcker inte för att avfärda den som häckningslokal. Smålommen har utsträckt häckningssäsong och är dessutom mästarare på att göra sig osynlig. Fågeln kan glida ner i vattnet med endast näbben ovanför vattenytan och är då nästan omöjlig att se.

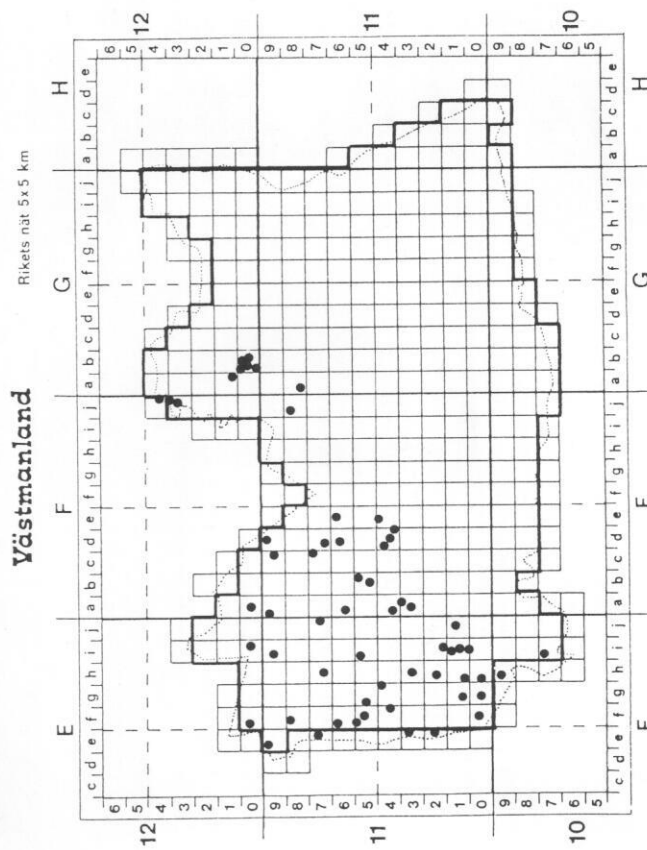

Teckning: Hasse Jansson

ANTAL PAR OCH UTBREDDNINGEN

Antalet rapporter om häckande smålommar till den lokala rapportkommittén i Västmanland (lrk Vstm) ökade i antal under slutet av 1970-talet och en bit in på 1980-talet. Detta ska inte tolkas som att populationen blivit större utan har sin troliga orsak i att fler ornitologer sökt sig till annars sällan besökta skogsområden, exempelvis i samband med inventeringen av Svensk fågelatlas. 1978 bedömdes 25 par smålommar häcka i Västmanland, 1980 hade siffran höjts till 35 par och 1982 uppskattades 45 par häcka, en siffra som därefter inte justerats. (Larsson m fl 1983).

Smålommens nuvarande och tidigare utbredning i Västmanland är i kommunerna Hällefors, Lindesberg, Nora, Ljusnarsberg, Skinnskatteberg, Fagersta och Norberg. Antalet par ökar västerut och följaktligen finner vi flest i Hällefors kommun. Under 1980-talet finns uppgifter från 69 lokaler i landskapet där smålom uppträtt under förhållande som indikerat häckning (fig 1).

Figur 1. Häckningslokaler för smålom i Västmanland under 1980-talet.

HÄCKNINGSTJÄRÑEN

Västmanlands smålommar häckar i myrgölar, skogstjärnar och små skogssjöar. Nio av de totalt 69 kända häckningslokalererna utgörs av myrgölar. Flest myrhäckningar finns i Hällefors kommun, totalt sju. Knuthöjdsmossen väster om Hällefors är i särklass när det gäller antal par, och tillsammans med den närbelägda Hammarmossen svarar de för en tredjedel av hela Hällefors kommuns kända smålommar. De hyser årligen ca 10 häckande par tillsammans.

Norra delen av Knuthöjdsmossen, som är naturreservat, är utomordentligt rik på gölar. Dessa är ca 180 till antalet och i allmänhet större än de på Hammarmossen. På Hammarmossen finns för övrigt Sveriges - och kanske Europas - mest regelbundna mossgölkomples och även Hammarmossen är naturskyddad (Backeus 1978). Kolonihäckningar av smålom är ovanliga och möjligen är det rika beståndet, på framför allt norra Knuthöjdsmossen, ett av de tätaste i landet.

I samtliga häckningslokaler i landskapet ligger boplatsen på en ö, eller om tillräckligt sanka stränder finns i strandkanten på lämplig tuva. Det är viktigt för lommen att kunna landa och lyfta utan hinder av t ex träd, vilket innebär att kalavverkning av skog ända ner till strandkanten av tjärnen snarare gynnar smålommen. I stort sett samtliga smålomstjärnar i Lindesbergs kommun har detta utseende där en eller flera av tjärnens sidor är avverkade och övriga är intakta. Utseendet påminner då om myrgölens, en biotop som för övrigt saknas inom utbredningsområdet i denna kommun.

Storleken på häckningslokaler i Västmanland varierar mellan 0,5 - 27,5 ha (se tabell 2). Flertalet, 90 %, är dock mindre än 5,0 ha, och 65% av lokalerna är mindre än 2,0 ha.

Tabell 2. Smålomslokalerens storlek i Västmanland, där häckning eller trolig häckning ägt rum under 1980-talet.

Storlek (ha)	
0,5-1,0	>5,0
1,1-2,0	2,1-5,0
25	20
Antal	17
	7

Smålom med unge. Foto: Tero Niemi.

FISKE SJÖN

Många häckningstjärnar är fisktomma och smålommen flyger normalt och provianterar i större närbelägna fiskesjöar. Dessa fiskesjöar är viktiga för artens fortlevnad, då både unga och vuxna fåglar livnär sig på den fisk som produceras i sjön. Smålommen är därigenom helt beroende av att det på lämpligt avstånd (oftast mindre än 10 km) från häckningstjärnen finns sjöar eller vattendrag med lämplig fisk. Förhållandet är även omvänt, alltså att det i anslutning till goda fiskesjöar måste finnas lämpliga häckningstjärnar för att smålommen ska häcka. I Västmanland verkar inte häckningstjärnarna vara en begränsad faktor utan det är nog snarare antalet fiskesjöar och förhållandena i dessa som är avgörande för numerär och häckningsframgång.

Gemensamt för sjöarna i Västmanland som majoriteten väljer att fiska i är att samtliga hyser siklöja. Siklöjan är en laxfisk, men blir inte större än 20-25 cm lång. Den lever i stim och vandrar under somrardygnet från ytan (på natten) till djupare vatten (på dagen). Lektiden inträffar på hösten då den uppsöker lekornaden på grundare vatten i sjöar eller vattendrag över sandbotten, (Camm & Christensen 1981).

Det är också morgnar, kvällar och nätter som smålommen är som mest aktiv i fiskesjöarna, då kan man se och höra sällskap av flera smålommen ligga och fiska ute i de stora sjöarna. Tidpunkten för fisket stämmer alltså med siklöjans vistelse nära ytan. Som regel ligger smålommen ute på djupare vatten och fiskar, men i samband med siklöjeleken på hösten finns observationer, från Råsvalen i Lindesbergs kommun, om flera smålommen som tillsammans fiskat siklöjor på grunt vatten inne vid land (Ola Almkvist muntligen).

Uppgifter finns även från södra Älvsborgs län om smålommens koppling till siklöja. Under 1984 studerades en population smålommen i avsikt att undersöka vilka faktorer som påverkar valet av fiskesjöar, med hänsyn till ph, sikt djup, avstånd mellan boplats och fiskesjö mm i fyra alternativa fiskesjöar. En av de fyra sjöarna innehöll siklöja, sår sågs med stor marginal flest smålommen fiska, i genomsnitt sågs 4 lommen av den totala populationen på 7 par. Av de fiskar som fångades av smålommarna och som tydligt kunde ses av observatörerna, var alla siklöja. Sjön hade störst sikt djup och högst index på fisketillgänglighet, två faktorer som kan påverka smålommens lyckor (Hellsten 1986).

Siklöjan är således viktig föda under ungvårdnadstiden då fiskstorleken är av stor betydelse. Tillsammans med den till storleken lika stora mörtens tycks de dominera matleveranderna till icke flygga ungar (Eriksson m fl 1988).

HÄCKNINGSRAMGÅNG OCH BIOLOGI

I Lindesbergs kommun har smålommen inventerats årligen sedan 1980 (Andersson 1987) och uppgifter från detta arbete ligger till grund för nedanstående noteringar beträffande häckningen.

Sista veckan i april anländer i regel de första smålommarna till häckningsområdet och ses då i fiskesjöarnas isfria delar. De är på plats i häcknings- sjöarna så snart dessa är isfria och äggläggningen brukar ske tredje veckan i maj. De första ungarerna kan ses en månad senare, omkring 18-21 juli. De par som misslyckas med häckningen kan lägga om och kläckningen förskjuts då med som mest 14 dagar. Vanligaste häckningsresultatet är en eller två ungar, dock finns uppgifter om två par med tre flygga ungar från kommunerna Lindesberg och Fagersta. Varje år misslyckas dock par helt med häckningen. Häckningsframgången i Lindesbergs kommun framgår av tabell 3.

Tabell 3. Smålommens häckningsframgång i Lindesbergs kommun 1986-1987.

	Antal ungar i kullen			Antal kontrollerade häckningar	Antal flygga ungar	Produktion flygga/år
	0	1	2			
1986	1	2	1	5	7	1,40
1987	4	4	2	10	8	0,80
Totalt	5	6	3	15	15	1,00

Under den tid smålommarna vistas i häckningstjärnen kan man få uppleva det märkliga och högljudda spelet. Hos det häckande paret i tjärnen förekommer spelbeteende under tio dagar mellan ankomst och äggläggning, samt inför eventuell omläggning. I detta spel ingår flera moment som upprepas vid varje tillfälle, dock alltid föregånget av ett speciellt utgångsläge då lommarna ligger djupt i vattnet med steila, snett uppsträckta halsar (se Bylin 1971).

Senare under häckningstiden kan flera fåglar uppträda samtidigt med olika spelliknande beteende i häckningstjärnen. Vid några tillfällen har jag som mest iakttagit fem lommen och då har den häckande honan legat passivt vid sidan om. Detta spel består bl a av dykningar och kraftiga plask och ibland alla lommarna springande i bredd på vattnet med stel och rak hållning. De jagar varandra både ovan och under vattenytan och hela tiden ekar skriken och ropen. Det är emellertid oklart vad detta beteende betyder. Möjligen är det operade hannar som uppträder.

SMÅLOHMENS FRAMTID

Smålommens hela utbredning i Västmanland ligger i områden med försurat eller försurningshotat vatten. Detta till trots är fiskesjöarna i nuläget i bra kondition och tycks uppfylla smålommens krav. Förekomsten av försurningskänsliga fiskarter som siklöja och mört i sjöarna bekräftar detta. Flera viktiga fiskesjöar är kalkade och några är dessutom belägna på kalkberggrund. Avgörande för smålommens framtid i Västmanland måste vara fiskesjöarnas fiskproducerande förmåga och då troligen främst av siklöja. Det finns dock hot mot arten i häckningsmiljön i form av dikning inom skogsbruket eller andra mänskliga störningar under häckningstid. Helhetsintrycket blir ändå att smålommens framtid i Västmanland för närvarande ser ljus ut.

TACK

Jag vill tacka följande personer för värdefulla upplysningar om smålommens förekomst i Västmanland: Ola Almkvist, Tomas Carlsson, Leif Johansson, Raimo Laurila, Tommy Lennartsson, Thomas Pettersson, Ulf Risberg, Roland Thuvander. Jag vill dessutom tacka Stefan Thorszell för värdefulla synpunkter på manuskriptet.

LITTERATUR

- Andersson, M. 1987. Smålommens förekomst i Lindesbergs kommun. Pandion 3: 70-75.
 Ahlén, I. 1977. Faunavård. Om bevarande av hotade djurarter i Sverige. Stockholm.
 Backeus, I. 1978. Skyddsvårda myrar i Örebro län. Meddelande från växtbiologiska inst. i Uppsala 1978:5.
 Bylin, K. 1971. Läten och spel hos smålommen, Gavia stellata. Vår Fågelvärld 30: 79-83.
 Camm, M. & J.M. Christensen. 1981. Sötvattenfisk.
 Dahlquist, K. 1982-1983. Fiskeplanering Lindesbergs kommun, Nora kommun, Ljusnarsbergs kommun, Hällefors kommun. Fiskenämden Örebro län 1982-1983.
 Eriksson, M.O.G., Arvidsson, B.L. & Johansson, I. 1988. Habitatkaraktärer hos häckningsjöar för smålom, Gavia stellata, i sydöstra Sverige. Vår Fågelvärld 47: 122-132.
 Hellsten, M. 1986. Smålommens val av fiskesjöar i södra Älvsborg - ett test. Göteborgs Universitet stencil.
 Larsson, S., Andersson, M., Källebrink, K-G., Asklund, L. & Kuiper, P. 1983. Fågelrapport för Västmanland 1982. Fåglar i Västmanland 14: 87-106.
 Malmstrigen, J-E. 1987. Svensk fågelatlas i Västmanland - slutrapport. Fåglar i Västmanland 18: 3-20.
 Skoglund, T. 1985. Fiskätande fågelarters förekomst i Västmanlands län. Länsstyrelsen i Västmanlands län 1985:5.
 SOF 1978. Sveriges fåglar. Sveriges Ornitologiska Förening. Stockholm.
 Ulfstrand, S. & Högstedt, G. 1976. Hur många fåglar häckar i Sverige? Anser 15: 1-32.

Mats Andersson, Hagabergsliden 4, 711 31 Lindesberg.

VIKTIGA FISKESJÖAR

Som tidigare nämnts föredrar smålommen i Västmanland sjöar med siklöja för fiske under häckningstid. På kartan i fig 2 är dels sjöarna med riklig och i viss mån ordinär förekomst av siklöja markerade (A-S), dessutom är de kända smålomslokaler inprickade. Uppgifterna om siklöjeförekomsten är hämtade från fiskenämderna i respektive län (Dahlquist 1982-1983 och Thomas Pettersson länsstyrelsen Västerås muntl.). I dessa fiskesjöar (A-S) fiskar majoritet av landskapets smålommen och de är listade nedan kommunvis.

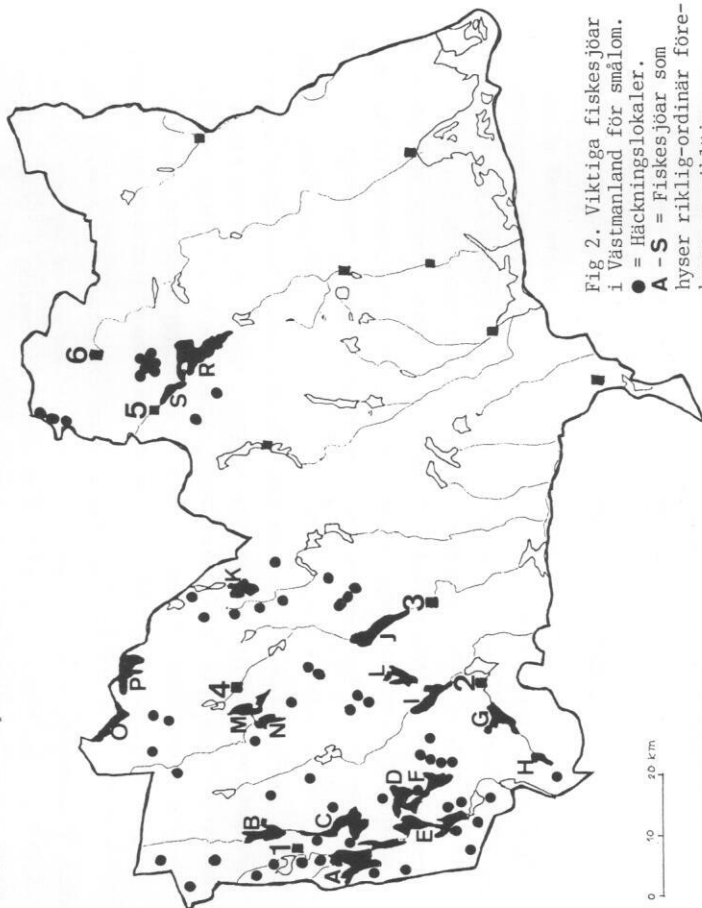

Fig 2. Viktiga fiskesjöar i Västmanland för smålom.
 ● = Häckningslokaler.
 A-S = Fiskesjöar som hyser riklig-ordinär förekomst av siklöja.

Sjöarna kommunvis:

1. Hällefors kommun. A)Torrvärpen, B)Norrälgen, C)Sörälgen-Halvtröten, D)Lunds-fjärden-Målen-L. Grecken och E)Halvarsnoren hyser samtliga rik förekomst av siklöja, ofta ses smålommen fiska och fram för allt i Torrvärpen där upp till 20 ex kan ses. Dessa häckar troligen på Knuthöjds mossen till stor del.
2. Nora kommun. F)Grecken, G)Vikern, H)Älvsjöarna, I)Fåsjön. Viktigaste sjö är Grecken med rik siklöjeförekomst och flera häckande par i nära anslutning.
3. Lindesbergs kommun. J)Råsvallen, K)St. Klotten och L)Jusken. Råsvallen med rik förekomst av siklöja står i särklass och upp till 10 smålommen fiskande samtidigt är inte ovanligt. En stor del av kommunens smålommen fiskar i Råsvallen.
4. Ljusnarsbergs kommun. M)Ljusnaren, N)Salbosjön, O)Södra Hörken och P)Norra Hörken. Rapporten om fiskande lommar kommer främst från Hörkensjöarna.
5. Fagersta kommun. R)Ämningingen och S)St. Aspen-L. Aspen är de viktigaste fiskesjöarna i denna del av landskapet och som mest har 10-20 smålommen setts samtidigt. Häckningslokaler ligger väl samlade intill detta sjösystem.
6. Norrbergs kommun. Kommunens smålommen fiskar troligen i Barken, Dalarna.